
РОЗДІЛ V. ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.22

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.30>

ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СІМЕЙ З ДІТЬМИ

Андріїв В.В.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права

Державного торговельно-економічного університету,

<https://orcid.org/0000-0003-0624-5087>

Андріїв В.В. До проблеми соціального захисту сімей з дітьми.

Стаття присвячена дослідженню особливостей правового регулювання соціального захисту сімей з дітьми, аналізу проблемних питань в цій сфері та запропоновано шляхи вдосконалення соціальної підтримки з урахуванням суспільних змін. Зазначено, що першочерговим завданням нашої держави є вирішення складної демографічної ситуації щодо покращення народжуваності і створення соціально-економічних передумов для народження у сім'ї двох і більше дітей.

Було визначено види соціального захисту і підтримки сімей дітьми. Досліджено особливості надання державної соціальної допомоги як складового елемента системи соціального захисту населення України. На основі проведеного дослідження було виявлено, що чинне соціально-захисне законодавство потребує вдосконалення щодо упорядкування соціальних виплат і пільг. Так, законодавець оперує різними показниками соціальних стандартів та нормативів при призначенні соціальних допомог і послуг використовуючи: прожитковий мінімум для дітей відповідного віку; прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність; рівень забезпечення прожиткового мінімуму; неоподаткований мінімум доходів громадян, мінімальну заробітну плату. Це говорить про те, що доволі часто при призначенні соціальних виплат не забезпечується виконання положень ст. 46 і 48 Конституції України щодо достатнього життєвого рівня для себе і своєї сім'ї.

Розглянуто характеристики сімейної політики в деяких розвинутих країнах світу та соціальний захист дитячих сімей в контексті запозичення позитивного досвіду для України. Обґрунтовано потребу вдосконалення законодавчої нормативно-правової бази у сфері соціального забезпечення сімей з дітьми. Внесено конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавства. Запропо-

новано при призначенні соціальних виплат враховувати загальний рівень середньої заробітної плати, ріст цін і рівень інфляції та використовувати фактичні показники прожиткових мінімумів, як для дитини, так і для батьків.

Ключові слова: сім'я з дітьми, соціальні допомоги, допомоги багатодітним сім'ям, державна соціальна допомога, соціальні відпустки, відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами, міжнародний досвід.

Andriiv V.V. To the problem of social protection of families with children.

The article is devoted to the study of the peculiarities of legal regulation of social protection of families with children, analysis of problematic issues in this field. The ways of improving of social support in view of social changes are proposed as well. It is noted that the primary task of our state is to resolve the difficult demographic situation to improve the birth rate and create socio-economic prerequisites for the birth of two or more children in a family.

The types of social protection and support for families with children are identified. The features of providing state social assistance as a component of the social protection system of Ukraine are investigated. Based on the study, it was found that the current social protection legislation needs to be improved in terms of streamlining social benefits and privileges. Thus, the legislator operates with different indicators of social standards and norms when assigning social benefits and services, using: the subsistence minimum for children of the appropriate age; the subsistence minimum for persons who have lost their ability to work; the level of ensuring the subsistence minimum; the tax-free minimum income of citizens, the minimum wage. This suggests that quite often, when social benefits are granted, the provisions of Articles 46 and 48 of

the Constitution of Ukraine regarding an adequate standard of living for oneself and one's family are not ensured.

The characteristics of family policy in some developed countries and social protection of children's families in the context of borrowing positive experience for Ukraine are considered. The need to improve the legislative regulatory framework in the field of social security of families with children has been substantiated. Specific proposals have been made to improve the legislation.

It has been proposed to take into account the overall level of the average salary, price growth and inflation when assigning social payments. Subsistence level indicator should be used for the child and for the parents as well.

Key words: family with children, social protection benefits, benefits for multi-child families, state social assistance, social leave, pregnancy leave and childbirth leave, international experience.

Постановка проблеми. Останніми роками загострення демографічної ситуації спонукає більшість розвинутих країн світу вирішувати питання підтримки материнства, дитинства та сімей з дітьми. Тенденція зростання трудової міграції українців і значне скорочення чисельності населення, військові дії в країні призвели до скорочення робочої сили у нашій державі та старіння населення.

За даними Державної служби статистики України, число померлих в Україні перевищує число народжених. Станом на 1 січня 2022 року в Україні проживало 34,5 млн. громадян, натомість на кінець серпня – лише 27,8 млн. Про це йдеться в пояснювальній записці до проекту державного бюджету на 2023 рік. Тобто за пів року великої війни чисельність тих, хто живе і працює в Україні, зменшилася на 6,7 млн. [1].

Директорка Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи академік НАН України Елла Лібанова заявила, що 2023 рік буде роком катастрофічного падіння народжуваності. Для того, щоб мати просте відновлення поколінь, треба, аби одна жінка за своє життя (усереднено) народила 2,13–2,15 дитини. 2021 року ми мали показник 1,1. 2022 року — ще менше, але скорочення ще не буде катастрофічним за рахунок дітей, які народилися в першій половині року. Дай Боже, щоб 2023-го ми зупинилися на показнику 0,8 [2]. Демографічне зростання тісно пов'язано з економічним розвитком держави, а в свою чергу економічний розвиток створює умови для демографічного зростання населення. І як зазначає О. Солонько, що зменшення кількості та щільності населення звільняє життєвий простір, який може бути зайнято мігрантами [3]. Тому питання соціально – правового захисту сімей з дітьми, підвищення народжуваності є однією з нагальних

проблем нашої країни. Також послаблення сімейних стосунків, збільшення кількості розлучень, неповних сімей, збільшення кількості дітей-сиріт, зниження загального рівня життя потребує комплексного підходу до вивчення правового регулювання захисту і забезпечення соціальних гарантій сім'ям з дітьми.

З огляду на вище зазначене, наша держава повинна більше приділяти уваги заходам покращення матеріального забезпечення сімей з дітьми, використовуючи досвід розвинутих країн світу. Адже позитивні зміни у сфері соціально – правового захисту сімей з дітьми відіграють ключову роль у вирішенні демографічної, міграційної і економічної ситуації в нашій країні та й майбутнього держави взагалі.

Стан опрацювання. Проблеми соціальної підтримки, соціального захисту в Україні перебувають в центрі наукових досліджень фахівців різних галузей права. Варто зазначити, що вагомий внесок у розвиток наукової думки з питань соціального захисту сімей з дітьми зробили такі провідні вчені, як І. Андрієнко, К. Боровиченко, Л. Кулачок, О. Потопахіна, С. Прилипка, В. Тарасенко, І. Чеховська, Б. Сташків та ін.

Виклад основного матеріалу. Соціально – правовий захист материнства, дитинства сьогодні в нашій державі розглядається як один із найважливіших векторів економічного, соціального та культурного розвитку. Небажання народжувати дітей викликано низьким рівнем життя в Україні і не достатнім нормативно – правовим захистом сімей з дітьми. Якщо в Європі пільги і доплати розраховані на сім'ї з середнім рівнем доходу, то в Україні фінансово підтримують тільки дуже бідні сім'ї.

Правові засади захисту сімей з дітьми є багатограничними і охоплюють різні галузі права як: соціальне забезпечення, цивільне, трудове, адміністративне, сімейне, податкове, фінансове та ін.

Зобов'язання держави щодо матеріальної підтримки сімей з дітьми визначені в Основному Законі. У ст. 46 Конституції України зазначено, що всі види соціальних виплат мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом. Стаття 48 Конституції України проголошує, що «кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло» [4]. Але законодавець не дає визначення терміну «достатній життєвий рівень» і що під слід розуміти, тому норми цієї статті носять дещо декларативний характер.

Деякі законодавчі акти з соціальної підтримки сімей з дітьми є половинчастими і не містять у собі конструктивного рішення по приведенню основних соціальних стандартів у відповідність до реального прожиткового мінімуму (використовується рівень забезпечення прожиткового мінімуму

та ін.). На законодавчому рівні не враховується високий рівень інфляції (зростання цін), індексуються соціальні виплати сім'ям час від часу. Тому слушною є думка Є.П. Яригіної, що норми ст. 48 Основного Закону країни щодо забезпечення достатнього життєвого рівня для себе і своєї сім'ї реалізуються передбаченими в законодавстві державними соціальними стандартами й державними соціальними гарантіями [5, с. 45].

Підтримка сімей з дітьми перш за все, полягає в соціально – правовому захисті жінки і дитини, що включає матеріальну підтримку та створення соціальної інфраструктури для забезпечення оптимальних умов народження і виховання дітей.

Соціальне забезпечення сімей з дітьми має розгалужену систему, яка складається з окремих видів, як: 1) пенсійне забезпечення; 2) надання різних допомог (страхових і державних); 3) надання соціальних послуг і пільг; 4) надання натуральної допомоги.

Соціально – правова підтримка сімей з дітьми в нашій країні здійснюються за такими напрямками:

надання соціальних відпусток (у зв'язку вагітністю та пологами, для догляду за дитиною, при народженні дитини, працівникам, які мають дітей або повнолітню дитину - особу з інвалідністю з дитинства підгрупи А I групи, при усиновленні дітей чи встановленні опіки або піклування над дітьми);

виплата різних видів соціальної допомоги в залежності від типу, проблем та складу сім'ї;

надання пільг та соціальних послуг (в тому числі і медичних) в залежності від життєвих обставин, що склалися в сім'ї;

натуральна допомога у вигляді «бембі – боксів» (пакунків малюка) для новонароджених та ін.;

призначення пенсій у зв'язку з втратою годувальника;

податкові пільги.

Соціальне забезпечення сімей з дітьми передбачає в нашій державі призначення виплат безпосередньо на дітей, виплати батькам і виплати на всіх членів сім'ї (допомога малозабезпеченим сім'ям, субсидія).

Серед найважливіших законів, що становлять правову основу соціального захисту сімей з дітьми, слід відзначити такі закони України: «Про охорону дитинства», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про соціальні послуги» та ін.

Потрібно погодитися з К. Боровиченко, що у процесі життєдіяльності сімей, на утриманні яких перебувають неповнолітні діти, виникає велика кількість соціальних ризиків, серед яких інвалід-

ність, хвороба, малозабезпеченість, утримання дитини одноосібно та ін., що вимагає від держави розробки та прийняття якісно нових соціальних програм, спрямованих на захист даного суб'єкта права соціального забезпечення від несприятливих наслідків таких ризиків [6, с. 1].

За останній час наша держава зробила позитивні кроки в цьому напрямку прийнявши нові нормативно – правові акти та внівши зміни в уже існуючі. З 1 січня 2019 року в Україні з'явився новий вид допомоги для сімей з тяжко хворими дітьми. Допомога призначається у розмірі двох прожиткових мінімумів встановлених для дітей відповідного віку [7]. На нашу думку, позитивним при виплаті такої допомоги є те, що у період війни виплата допомоги подовжується в автоматичному режимі до закінчення воєнного стану та ще на один місяць після його закінчення. Така допомога носить універсальний характер і надається на регулярній основі та не передбачає перевірки матеріального становища сім'ї.

Законом України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» допомога для дітей з інвалідністю залежить від прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, а не від прожиткового мінімуму для дитини відповідно віку. А в статті 3 вище зазначеного закону, при визначенні розміру надбавки на догляд за дитиною з інвалідністю вже використовується показник прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Розмір допомоги дітям з інвалідністю залежить від різних стандартів і зрозуміло, що прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність буде нижчий від прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. На нашу думку, законодавець повинен внести зміни до ст. 2 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» і використовувати при призначенні допомоги для дітей з інвалідністю прожитковий мінімум для дитини відповідного віку.

Згідно постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми» від 27.12.2001 р. № 1751, непрацюючим жінкам та жінкам, зареєстрованим як суб'єкти підприємницької діяльності, допомога по вагітності та пологам виплачується у розмірі 25 відсотків розміру прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатної особи, з розрахунку на місяць. Зрозуміло, що такий низький розмір виплати не може забезпечити базові потреби.

У Законі України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» розмір державної соціальної допомоги визначається з урахуванням рівня забезпечення прожиткового мінімуму. Ця допомога має адресний характер і надається з урахування сукупного доходу та матеріального

стану сім'ї. Право на таку допомогу у період дії воєнного стану потрібно підтверджувати, подаючи заяву і декларацію про доходи.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» від 05.04.1994 р. № 226 соціальні виплати на дітей – сиріт залежать від неоподаткованого мінімуму доходів громадян, але такого стандарту законодавством нашої держави не передбачено.

Безповоротна натуральна допомога «Пакунок малюка» – нова державна ініціатива, впровадження якої розпочалося в Україні з 1 вересня 2018 року. Цей вид соціального захисту сімей з дітьми існує в багатьох країнах і розрахований на підтримку розвитку відповідального материнства та батьківства. Порядок надання пакунка визначено постановою Кабінету Міністрів України від 20 червня 2018 року № 512. Але, такий вид цільової підтримки викликав і нарікання, бо Міністерство соціальної політики не спромоглося запустити тендерні закупівлі пакунків малюка на початок 2023 року, тож чекати «бебі-боксів» у пологових будинках прийдеться не раніше другого півріччя. Позитивним у цьому виді соціальної підтримки є те, що батьки можуть відмовитися від «Пакунка малюка» і скористатися правом отримати грошову компенсацію за нього, але витратити її можна лише на товари для дитини.

Питання надання соціальної послуги з догляду за дитиною до трьох років «муніципальна няня» врегульовані Постановою Кабінету Міністрів від 30 січня 2019 р. № 68. Данюю постановою передбачено починаючи з 1 січня 2019 р. відшкодування вартості послуги з догляду за дитиною до трьох років «муніципальна няня». Недоліком такої послуги є те, що скористатися нею зможе не кожне подружжя, а лише сім'я, де дитина з інвалідністю (або тяжко хвора і потребує додаткового догляду) чи один із батьків, опікунів має інвалідність I чи II групи. Розмір компенсації за таку послугу з 1 січня 2023 року було збільшено до однієї мінімальної зарплати в залежності від фактичного часу здійснення такого догляду за дитиною на підставі акту про надану соціальну послугу.

Спеціальні пільги для багатодітних родин визначено в Законі України «Про охорону дитинства», але потрібно зазначити, що деякі з них носять суто декларативний характер.

Законодавець використовує різні соціальні стандарти в нормативно-правових актах щодо соціальної підтримки сімей з дітьми: прожитковий мінімум для дитини відповідного віку; прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність; рівень забезпечення прожиткового мінімуму; неоподаткований мінімум доходів громадян. Це говорить про те, що можновладці на державному рівні проводять дискримінаційну політику щодо сімей

з дітьми, використовуючи подвійність соціальних стандартів. Мінімальна заробітна, розміри пенсій, соціальних допомог відстають від росту цін, а це в свою чергу призводить до значного зубожіння сімей з дітьми.

В умовах євроінтеграційних процесів, що відбуваються в нашій державі, удосконалення соціально-правового захисту материнства і дитинства має ґрунтуватися на досвіді країн ЄС і міжнародно-правових актах, що були імplementовані Україною.

Позитивним є досвід деяких країн де надаються різнопланові види соціальних виплат сім'ям з дітьми, які не передбачені у нашій державі, наприклад:

в Ізраїлі надається: одноразова допомога на навчання; щомісячна допомога розлученому батьку/матері з одним із дітей, незалежно від отримання дитячої допомоги; щомісячна допомога сім'ям, які мають дітей віком до 18 років, яка не залежить від доходів сім'ї і не враховується при підрахунку доходів і, отже, не піддається оподаткуванню та ін.;

у Франції виплачується: шкільна допомога (Allocation rentree scolaire) виплачується кожній сім'ї, де є дитина-школяр або дитина-студент; допомога з сімейної підтримки (Allocation de soutien familial), яка надається, якщо дитина втратила матір чи батька або якщо один чи обоє батьків не беруть участь в утриманні дитини протягом принаймні двох місяців поспіль; допомога на навчання дитини-інваліда (Allocation d'éducation de l'enfant handicapé) [5, с. 137-138].

Заслуговує на увагу і досвід деяких країн світу щодо надання пенсійних пільг матерям, коли кожна народжена дитини зменшує на рік вік виходу на пенсію. На погляд автора, таку пільгу було б доречно запровадити й у українському законодавстві і надати можливість жінці, яка має дітей, самій вибирати чи зменшувати свій пенсійний вік чи ні.

Соціально – правовий захист сімей з дітьми доцільно здійснювати не тільки за рахунок державного бюджету, але й за рахунок місцевих бюджетів (відповідних локальних програм). З урахуванням місцевих особливостей, регіонального рівня життя можна вирівняти доходи малозабезпечених сімей чи сімей, які потрапили в складні життєві обставини і забезпечити більш дієво адресність соціальної підтримки.

Висновки. Підсумовуючи правове регулювання соціального забезпечення сімей з дітьми, потрібно зазначити, що розраховувати українським сім'ям на підвищення добробуту найближчим часом не варто. Низький поріг призначення багатьох видів державних соціальних виплат не сприяє вирішенню проблеми народжуваності у нашій державі. Держава не забезпечила на даний час справедливість соціальних виплат неповним

сім'ям, молодим сім'ям, сім'ям, які не мають свого житла.

Підставами для здійснення соціального захисту сімей з дітьми є такі соціальні ризики, як вагітність та пологи, народження дитини, догляд за нею, усиновлення дитини, встановлення опіки чи піклування, утримання дитини-сироти, малозабезпеченість, несплата аліментів на дитину, хвороба дитини, хвороба матері або особи, яка здійснює догляд за дитиною, утримання дитини одноосібно (одноособово), багатодітність сім'ї, інвалідність дитини і необхідність догляду за нею, втрата годувальника, складна життєва ситуація.

З метою усунення безсистемності у питаннях щодо визначення розміру соціальних виплат для сімей з дітьми потрібно: 1) використовувати фактичні показники прожиткових мінімумів, як для дитини, так і для батьків; 2) враховувати загальний рівень середньої заробітної плати, ріст цін та рівень інфляції; 3) привести всі нормативно – правові акти щодо соціального захисту сімей з дітьми до використання єдиного стандарту - це прожиткового мінімуму (ліквідувавши показники «рівень забезпечення прожиткового мінімуму», «неоподаткований рівень доходу громадян»; 4) підняти розміри соціальних виплат, які є низькими - до рівня прожиткового мінімуму, забезпечивши виконання положень ст. 46, 48 Конституції України і Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», згідно якого основним (і єдиним) державним стандартом визнається прожитковий мінімум; 4) усунути вплив політичних маніпулювань при чергових виборах на розмір допомоги сім'ям з дітьми, на соціальні виплати і послуги; 5) застосовувати сучасні інформаційні технології щодо поінформованості сімей з дітьми; 6) використати позитивний досвід країн ЄС з цього питання.

Можновладцям потрібно уникати непродуманих соціальних і економічних реформ і рішень, створивши ефективну систему соціального захисту сімей з дітьми, адже ми всі платимо податки

до Державного бюджету і їх потрібно використовувати для розвитку майбутнього держави. Якщо ми хочемо відновити країну, то потрібно всіляко, а в першу чергу фінансово підтримувати дітонародження в українських сім'ях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Децик О., Алексєєв В. Повернути втрачене. Чим Україні загрожує зменшення населення? URL: https://lb.ua/economics/2022/09/22/530166_povernuti_vtrachene_chim_ukraini.html.
2. Манько С. Населення України за 2022 рік зменшилося природнім шляхом на 335 тисяч людей. URL: <https://delo.ua/society/naselennya-ukrayini-zmensilos-na-335-tisyac-za-2022-rik-410528/>.
3. Солонько О. Демографічна катастрофа: кількість вмирає, якість емігрує. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2019/01/17/7204096/>.
4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
5. Яригіна Є.П. Соціальне забезпечення сімей з дітьми: міжнародний досвід та українська модель: монографія / Є.П. Яригіна. Х.: Монолит, 2016. 196 с.
6. Бориченко К.В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України. – Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2015. с. 20.
7. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 року № 2811-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>.